

מקום הרגש במשנת איש הדעת

חכמות נשים בנתה ביתה
 לע"נ סבתי, יהודית אלדד
 בת ר' שלמה יוסף שרשבסקי ז"ל

עליונותו של השכל במשנת הרמב"ם אינה ניתנת לעוררין, כפי שהוא עצמו התבטא (מורה הנבוכים, מהדו' ר"י קאפח, ח"א פרק ב):

שהשכל אשר השפיע ה' לאדם, שהוא שלמותו הסופית... ועליו נאמר בו שהוא בצלם א-להים ובדמותו, ובגללו דובר עמו ונצטווה... כי לא יהיה הציווי לבהמות, ולא למי שאין לו שכל... בדרך זו נימק את דברי חז"ל ש"הרהורי עבירה קשין מעבירה" (שם, ח"ג פ"ח):
 ויש לי בביאור זה, פירוש מופלא מאד, והוא, שהאדם, אם עשה עבירה - הרי עשה את העבירה, מחמת המקרים הנספחים לחומר, כמו שביארתי, כלומר, שהוא עבר בבהמיותו. אבל המחשבה, הרי היא מסוגלות האדם, הנספחת לצורתו, וכאשר שוטט במחשבתו בעבירה, הרי עבר בנכבד ביותר שבחלקיו.

אף בעימות בין פשטי המקראות והגמרות לבין סברת השכל, יד האחרון על העליונה, וכמו שכתב באיגרת לחכמי מונטפזליר (אגרות הרמב"ם, מהדו' ר"י שילת, עמ' תפח):

...שכל דברי החזוין בכוכבים שקר הן אצל כל בעלי מדע. ואני יודע, שאפשר שתתפסו ותמצאו דברי יחידים מן החכמים בתלמוד ובמדרשות, שדבריהם מראין שבשעת תולדתו של אדם יגרמו לו הכוכבים כך וכך. אל יקשה זה בעיניכם... אין ראוי לאדם להניח דברים של דעת, ושכבר נתאמתו בראיות, וינער כפיו מהן... הלא תדעו, שהרי כמה פסוקים מן התורה הקדושה אינן כפשוטם. ולפי שנודע בראיות של דעת שאי אפשר שיהיה הדבר כפשוטו, תרגמו המתרגם תרגום שהדעת סובלת. ולעולם אל ישליך אדם דעתו אחריו, שהעניינים לפניו הן, ולא לאחור... מתוך כתביו עולה, אפוא, דמות הרמב"ם כאיש הדעת, שכל מעשיו מוכתבים על ידי שיקול שכלי קר ומחושב היטב.

א. "ואהבת לרעך כמוך"

חידוש שמענו מפי הרמב"ן בפירושו לתורה, בגדר המעשי של מצוות אהבת הרע (ויקרא יט, יז):
 וטעם "ואהבת לרעך כמוך" - הפלגה! כי לא יקבל לב האדם, שיאהב את חברו כאהבתו את נפשו, ועוד שכבר בא ר' עקיבא ולימד: "חייד קודמין לחיי חברך". אלא מצוות התורה, שיאהב את חברו בכל עניין, כאשר יאהב את נפשו בכל הטוב... וייתכן... כי פעמים שיאהב אדם את רעהו בדברים ידועים, להיטיבו בעושר ולא בחוכמה וכיו"ב, ואם יהיה אוהבו בכול, יחפוץ שיזכה רעהו... ולא שישווה אליו... ויצווה הכתוב שלא תהיה פחיתות הקנאה הזו בלב, אבל יאהב ברבות הטובה לחברו...

על כך העיר הרב שעוועל (במהדורתו, עמ' קיט):

בא להוציא ממה שכתב הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה כו): "היא שציוונו לאהוב את

קצתנו, כאשר נאהב עצמנו, ושתהיה אהבתו וחמתו לאחיו כאהבתו וחמתו לעצמו", על זה כתב רבנו, שאהבה כזאת בחיוב, הוא דבר נמנע ואינו תלוי כלל בבחירת האדם. מתברר, שדרישת הרמב"ם מן האדם גבוהה יותר מדרישת הרמב"ן. הדבר מפתיע. דברי הרמב"ן מתקבלים על הלב, וביותר, מתקבלים על הדעת, והיאך הרמב"ם הגביה עוף עד תביעת אהבת אדם את חברו כאהבתו את עצמו!!

ב. שיטת הרמב"ם

מעיון בכתביו ההלכתיים של הרמב"ם מתגלה, כי תופעה זו חוזרת ונשנית. הרמב"ם אינו מהסס לדרוש מהאדם כתיביעה מחייבת, לכוון, לשלב ולממש את רגשותיו באפיקים שהתורה מציינת, ונציין מספר דוגמאות לכך.

1. כתב הרמב"ם בהלי' מלכים (ז, טו):

"מי האיש הירא ורך הלבב" - כמשמעו, שאין בלבו כוח לעמוד בקשרי המלחמה. מאחר שייכנס אדם בקשרי המלחמה, יישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה... ולא יירא ולא יפחד, ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו, אלא ימחה זכרם מלבו... וכל המתחיל לחשב ולהרהר במלחמה, ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה, שנאמר: "אל ירך לבבכם, אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם"...

בעוד הרמב"ן (השגות לספר המצוות, לא תעשה נח) והראב"ד (השגות למניין הקצר) פירשו פסוקים אלה כהבטחת ה' לחוסנו של הצבא, קובע הרמב"ם כי זהו חיוב המוטל על הלוחמים, והאחרונים טרחו ליישב את הדבר עם הקושי הטבעי הכרוך בכך.

2. כתב הרמב"ם בספר המצוות (עשה קפט):

שציוונו לזכור מה שעשה לנו עמלק להרע לנו, ושנאמר זה בכל עת ועת... ונזרז העם לשנוא אותו, עד שלא תשכח המצווה, ולא תחלש שנאתו, ותחסר מן הנפשות, עם אורך הזמן.

בעוד שלכאורה יכול היה הרמב"ם להסתפק בציווי הפורמלי של זכירת מעשי עמלק, בכל זאת הוסיף הרמב"ם ציווי המחייב אותנו בהתערבות רגשית במאבק נגד עמלק.

3. פן אחר של התייחסות התורה לרגש ולחשיבותו נלמד מדבריו בהלי' גזילה (א, ט):

כל החומד עבדו או אמתו... והפציר בו עד שלקחו ממנו... הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר: "לא תחמוד", ואין לוקין על לאו זה, מפני שאין בו מעשה, ואינו עובר בלאו זה, עד שיקח החפץ שחמד..."

ועל הסתירה הפנימית בדבריו כבר תמה שם הראב"ד:

לא ראיתי דבר תמה גדול מזה, והיכן מעשה גדול מנטילת החפץ!! אבל היה לו לאמור מפני שהוא חייב בתשלומין... ולפיכך אינו לוקה..."

בעוד שהראב"ד ממקד את העברה במעשה נטילת החפץ, ולפיכך הוא לאו שיש בו מעשה, רואה הרמב"ם את העיקר בחמדת הלב. אך רק תאוה גדולה, כזו הגורמת לאדם לעשות מעשה, היא התאוה האסורה. ביסוד הלאו נאסרה החמדה, רגש התאוה, והמעשה הוא גילוי על שיעורה וחוזקה, ולכן ביסוד הלב אין מעשה.

4. בספר המצוות (ל"ת שיו) מתייחס הרמב"ם לניסוח המיוחד של איסור קללת חברו, המתייחס לקללת חרש:

...ואולי היה עולה במחשבתנו כי תכלית מה שנאסר לנו קללת איש מישראל, כשיהיה שומע אותה, למה ששיגהו מן הצער והכאב, אבל קללת החרש, אחר שלא ישמע... שלא יהיה חוטא

בזה, הנה הודיענו שהוא אסור, כי התורה לא הקפידה בעניין המקולל לבד, אבל הקפידה בעניין המקלל גם כן, שהזהירה שלא יניע נפשו אל הנקמה, ולא ירגילה לכעוס... שוב, לא מסתפק הרמב"ם בצווי המעשי המצומצם, ופורש את הלאו לאיסורי הרגש.

לסיכום, מעבר לחלוקה השכיחה בין חובת האברים לחובת הלבבות, ברצוננו להצביע על המקום הנרחב המיועד לרגשות האדם, לדעת הרמב"ם, אף במקום שראשונים אחרים לא נטו לומר כן. חרף שיטתו שהשכל הוא עיקר האדם, והיה מתבקש צמצום עירוב הרגשות בהגדרה המשפטית של מעשי המצוות, המציאות מורה כי דווקא הרמב"ם מחייב את האדם לשתף ולרסן את רגשותיו, כחלק אינטגרלי מקיום המצוות.

ג. אהבת ה'

במצווה אחת פירט הרמב"ם את צורת חשיבתו, ויש לראות בה בניין אב לכלל נידונו: דבר ידוע וברור, שאין אהבת הקב"ה נקשרת בלבו של אדם עד שישגה בה תמיד כראוי, ויעזוב כל שבעולם חוץ ממנה... אלא בדעה שיידעהו. ועל פי הדעה תהיה האהבה, אם מעט מעט ואם הרבה הרבה. (סוף הלכות תשובה, ועיין עוד הלי יסודי התורה ב, א-ב) הדרך להגיע לאהבה, הדרך לכבוש את עולם הרגש, לדעת הרמב"ם, עוברת דרך ההבנה השכלית. ברגש טמונה עוצמה שמילים לא יוכלו לה, ובכוחה להוציא את האדם משלוות חייו השגרתית. דווקא כדי שנוכל למקסם את התועלת שאפשר להפיק ממימוש הרגשות, יש לבססם ולהדריכם באמצעות הדעת.

לא מזלזל ברגש בחר הרמב"ם לאפיין את מהות האדם כיצור שכלי. ההבנה השכלית דרושה לנתב את הרגשות להפנמתם של הערכים הרצויים על פי השכל. אך דווקא בשל הידיעה השכלית, שקדמה להתעוררות הרגשית, יש בכוחם של הרגשות להתרומם לשיאים ועוצמות שהשכל אינו מכיר, להעפיל אל על באפיקים כאלו, שהשכל יכול רק ללוותם במבט מאחור. מתברר, כי דווקא עליונות השכל במשנת הרמב"ם היא המאפשרת לו לדרוש מהאדם את מיצוי רגשותיו מחד, וריסונם מאידך, ולהכלילם כשותף אקטיבי בעל חובות מגוונות בעבודת ה'.

ד. על פי הדעה - תהיה האהבה

אף החלטת הרמב"ם לקרוא להלכות המדריכות את מידות האדם "הלכות דעות", מצביעה על קו חשיבה זה. המידות והלכותיהן נכללות בספר הראשון, באשר הן משליכות על הרבה תחומים. דווקא בשל כך, על אדם להפנים כי הן תלויות בדעות, ומכאן היכולת לשנותן. אם האדם יבין שמידותיו תלויות בדעותיו, ייפתח הפתח לשינויים. נראה כי הדברים מבוארים בדברי הרב קוק זצ"ל ("אורות המצוות", בתוך "באורו", עיונים במשנתו של הראי"ה קוק זצ"ל, עמ' 15):

אין עונג ושמחה לאדם בעשותו "מעשים", כי אם אחרי שמצויר בלבבו היטב תכליתם, וכפי ידיעתו הטובה הצומחת ממעשיו, כן תרבה שמחתו מהם... ומאד נדע כי כל מה שתצונו התורה על דבר התלוי בלב, אין כוונתה שנקנה אותו הדבר בעצמו, על ידי השקפתנו עליו, כי זה אינו בכלל הבחירה, וכמו שהמצווה לאהבה את ה' וליראה ממנו, איננה מתפרשת, כי אם בדרכים שטבעם להקנות לנו היראה והאהבה, דהיינו, לימוד התורה וחלקיה, וידיעת דרכי השם יתברך ומידות טובו, שעל ידי הידיעה הבהירה באלה, תבוא היראה והאהבה בטבע. כן הצווי לעבוד את ה' בשמחה, גם כן הכוונה על השתדלות בידיעת התועלת הנמשכת

מהתורה והמצוות, ואז נחוץ לשמוח בהם, ולא יהיו לנו למשא כבד, כי אם לעטרת תפארת.

ה. איש ההלכה

דברים דומים נכתבו ע"י הרי"ד סולובייצ'יק, בסיפרו את "איש ההלכה" עמ' 74:

איש ההלכה מוכשר וראוי להתמכר לחוויה דתית נאדרה בקודש... ברם, ההתלהבות הדתית הכבירה באה אליו אחרי ההכרה שרכש לו כבר ידיעה בעולם האידיאלי של ההלכה... ומתוך שחוויה זו באה אחרי ביקורת חריפה... הרי היא גדולה ביותר... אולי חסרות בחוויות הללו של איש הדעת הדינמיקה של האמוציה, אולי נטולות חוויות אלו אכסטזה חיצונית שחצנית, ברם, יש בהן עמקות יתירה. אין היא פורחת ונובלת, כחוויה המבוססת רק על רגע סתום של התגעשות הנפש, אין היא עראית שוטפת וחולפת... אלא קבועה ומוצקה...

דומה, שניטיב לעמוד על אופיו של איש ההלכה בנידונו, על רקע הסיפור הבא. הרי"ד מספר שם (עמ' 57) כי בראש השנה, בבית מדרשו של אביו, ר' משה, פרץ התוקע בבכי בטרם החל בתקיעות. גער בו ר' משה: "וכי בוכה אתה בשעת נטילת לולב?! ומדוע תבכה בתקיעת שופר?!". את התנהגותו של התוקע, שהיה איש חב"ד, ביאר הרי"ד כך: דווקא בשעת תקיעות, המבקיעות רקיעים, בכה התוקע, על רקע המשמעות הטרנסנדנטית המיוחסת להן בתורת הסוד. מה שאין כן בנטילת לולב, שאינה אלא מצוות נטילה גרידא, ואין בה מקום לבכי. זאת לעומת גישת איש ההלכה, שאינו מבחין בין תקיעות ללולב, באשר הוא מתרכז בהוויה הניצבת לפניו, ובמעשה המצווה שאותו מוטל עליו לבצע.

1. בין איש הדעת לאיש ההלכה

איננו יכולים לדעת את אשר היה בלבו של אותו תוקע. אך ברצוננו להעלות על נס דמות בעלת גוון שונה, לאור דיונו. ניסוחו של הרמב"ם למצוות אהבת הרע מצביעה על כך שלדעתו יש לרגש כוח להעפיל לפסגות שאותן השכל לא ישיג¹. ההבנה השכלית מופקדת על הערת הרגשות ועל הפנייתם לערכים הראויים, אך בעת פריצתם הטהורה, אין לשכל יכולת עמידה בצדם². עיקר כוונת הרמב"ם, כי בשכל טמון כוח כביר, שביכולתו לעורר רגשות עזים, גם כאלו המקנים ריכוז במשימה בעת מלחמה וצרה. אפשר והרף שהרמב"ם מציב הוא גבוה, אך אין בכך לעמעם את המקום הנכבד לרגשות במשנתו. אשר על כן, בכי בשעת התקיעות, יש לו ערך במסגרת מצוות "יראת ה'", גם אם היא באה לשיאה לעתים נדירות, כמו בשעת התקיעות. אך גם דמעת התרגשות בנטילת לולב, יש לה מקום של כבוד במסגרת מצוות השמחה בחג. שכן, שעה שהאדם מבין אל נכון את סולם הערכים והמצוות המעשיות שבעולמו, שומה עליו לרפדן תמיד ברגשות אנושיים הומים.

2. קשה יותר לטעון כי לרמב"ם היו טיעונים שכליים משכנעים יותר מהרמב"ן, עד שמבחינה אינטלקטואלית האדם יבין כי עליו לאהוב את חברו כגופו. לכאורה המחלוקת ביניהם היא בשאלת יכולת ההפנמה הרגשית של האדם (ועיי עוד מהר"ל, נתיבות עולם ח"ב, נתיב אהבת הרע, פרק א).
3. אמת, שקיימות הגבלות הלכתיות על ביטויי שמחה מוגזמים, כגון "ויגילו ברעדה - במקום גילה, שם תהא רעדה". אולם עדיין רבים הביטויים לשמחה בדרכים נכונות ורצויות. ועיי ברכות ל, ב בתגובות שונות של האמוראים לדין זה, וכן הדבר ביחס לשאר ביטויי הרגש. ועיי עוד עין איה ברכות א, קכז.